

น้อยมากต่อการเปลี่ยนแปลงความต้องการของผู้บริโภค) การกระจายแบ่งปันแรงงานกระทำได้สำเร็จโดยใช้กลไกตลาด ถึงแม้รัฐจะเป็นผู้กำหนดอัตราค่าจ้าง แต่อัตราค่าจ้างที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับการศึกษา ความชำนาญงานเป็นต้น สำหรับตลาดทุนไม่มีในประเทศกลุ่มโซเวียต อัตราของการลงทุนและอัตราการใช้จ่ายทางทหารถูกกำหนดโดยรัฐ เงินทุนที่จะนำมาใช้จ่ายเหล่านี้ได้มาจากภาษีอากร อัตราดอกเบี้ยไม่มีผลทั้งด้านอุปสงค์และอุปทานของเงินทุน

การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นระหว่างธุรกิจต่าง ๆ เป็นการแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปและสินค้าทุน รวมทั้งสินค้าที่เป็นผลผลิตของธุรกิจหนึ่ง และเป็นปัจจัยการผลิตของอีกธุรกิจหนึ่ง และการแลกเปลี่ยนระหว่างธุรกิจและองค์การของรัฐนั้นปรากฏว่าการควบคุมโดยตรงมีบทบาทมาก และกลไกตลาดมีบทบาทน้อย แต่สำหรับธุรกิจที่ทำการแลกเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ที่ไม่สำคัญ และหาซื้อได้ทั่วไปจะได้รับอนุญาตให้ซื้อได้อย่างอิสระในราคาคงที่ วิธีการควบคุมของรัฐคือ ผู้วางแผนจะกำหนดเป้าหมายผลผลิตและการขาย กำหนดวันส่งมอบ และบอกธุรกิจแต่ละแห่งว่าจะซื้อปัจจัยการผลิตจากใครและจะต้องส่งมอบผลิตภัณฑ์ให้ใคร เนื่องจากไม่มีตลาดที่แท้จริงที่อุปสงค์และอุปทานจะปรับตัวได้ จึงเป็นหน้าที่ของผู้วางแผนด้านอุปทาน ในทางปฏิบัติปัจจุบันนี้จะมีการสร้างดุลทรัพยากรการผลิต (material balance) ของผลิตภัณฑ์ทั้งหมดที่ถูกควบคุม โดยการบันทึกแหล่งของสินค้าทั้งหมดด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่งบันทึกสินค้าที่ใช้หรือส่งลงเรือ ถ้าอุปสงค์และอุปทานของสินค้าไม่ได้ดุลคือถ้าขาดดุลเนื่องจากเหตุการณ์ที่ไม่ได้คาดคิดไว้ ความยุ่งยากจะมีมากเพราะความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรมกันเองซับซ้อน ตัวอย่างเช่น บัญชีเหล็กขาดดุลหนึ่งล้านตัน และรัฐบาลตัดสินใจเพิ่มผลผลิตเหล็กเท่ากับจำนวนที่ขาดดุล เพื่อให้มีเหล็กใช้ตามที่วางแผนไว้ อุตสาหกรรมเหล็กจะได้รับการจัดสรรถ่านหิน หินปูน เครื่องจักร แร่ถ่าน และอื่น ๆ มากขึ้น ถ้าสมมติครั้งแรกบัญชีสินค้าต่าง ๆ สมดุล การตัดสินใจเพิ่มการผลิตเหล็กจะมีปัญหาเกิดขึ้น เพราะบัญชีที่วางแผนไว้สำหรับสินค้าแต่ละชนิดจะเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะผลิตถ่านหิน หินปูน และเครื่องจักรเพิ่มขึ้นก็จำเป็นต้องมีเหล็กมากกว่าหนึ่งล้านตันที่ต้องการครั้งแรก ทำให้ความต้องการถ่านหิน หินปูน เครื่องจักรมากขึ้นเป็นอนุกรมหลายขั้นตอน ในทางตรงข้ามถ้ารัฐบาลตัดสินใจแก้ปัญหาคุลยภาพ โดยลดการส่งเหล็กลงเรือ(มากกว่าเพิ่มผลผลิตเหล็ก) การปรับตัวของธุรกิจต่าง ๆ จะเหมือนกันคือมีเหล็กน้อยกว่าที่คาดไว้ ทำให้การส่งเหล็กไปให้ธุรกิจอื่นลดลงและธุรกิจต่อ ๆ ไปก็ลดลงด้วย เนื่องจากความยุ่งยากของการวางแผนด้านอุปทานของสินค้าจำนวนมากและธุรกิจจำนวนมาก ทำให้ประเทศยุโรปตะวันออกพยายามปฏิรูประบบการวางแผนโดยอาศัยกลไกราคาและตลาดมากขึ้น

11. สหพันธ์กรรมกร ในสหภาพโซเวียตได้มีสหพันธ์กรรมกรเช่นเดียวกัน คือ ผู้ที่อยู่ในกิจการอุตสาหกรรมเดียวกันก็จะอยู่ในสหพันธ์เดียวกัน ปัจจุบันนี้ดูเหมือนจะมีสหพันธ์มากกว่า 200 องค์การ สหพันธ์ได้แบ่งหน่วยงานออกเป็นคณะกรรมการต่าง ๆ มีหน้าที่สำคัญ 2 ประการคือให้สวัสดิการแก่คนงาน ปรับปรุงแก้ไขการดำเนินงานคือเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และหน้าที่ประการหลังก็คือจะต้องปฏิบัติตามนโยบายที่กำหนดขึ้นโดยรัฐ การนัดหยุดงานหรือต่อต้านรัฐโดยรูปใด ๆ จะกระทำไม่ได้

12. สวัสดิการ ในสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ เช่นสหภาพโซเวียตมีหลักการสำคัญคือ ให้สวัสดิการที่จำเป็นแก่พลเมืองโดยทั่วไป ซึ่งได้แก่สวัสดิการในการดำรงชีวิต เช่นปัจจัยสี่ เป็นต้น พยายามให้ความคุ้มครองและหลักประกันแก่ประชาชนในเรื่องต่าง ๆ แต่ที่สำคัญก็คือพรรคคอมมิวนิสต์เป็นผู้กำหนดโดยผ่านทางองค์การรัฐบาลว่า สวัสดิการควรจะมีลักษณะใด และมีปริมาณเท่าใด ส่วนในประเทศสังคมนิยมแบบประชาธิปไตยนั้นสวัสดิการเป็นสิ่งที่ประชาชนได้กำหนดขึ้นโดยผ่านทางรัฐบาลที่ประชาชนได้เลือกตั้งเข้ามา สวัสดิการนั้นมักมุ่งเน้นการให้เปล่า เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล ซึ่งโซเวียตกระทำได้นี้เนื่องจากรัฐควบคุมการผลิตไว้แต่ผู้เดียว และรัฐเป็นผู้กำหนดว่าประชาชนควรจะได้บริการแค่ไหนเพียงไร

การที่บุคคลไม่มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน รัฐจึงต้องช่วยเหลือในสิ่งที่บุคคลต้องการในรูปของการปันส่วนและให้บริการ เช่นที่อยู่อาศัย บริการขนส่ง การรักษาพยาบาลและอาหารแก่ชาวนาต่าง ๆ บางแห่ง

13. การเป็นเจ้าของทรัพย์สินของประชาชน อาจจะมีได้เฉพาะในส่วนที่จำเป็นและการหารายได้ของประชาชนนั้นเกิดจากการทำงานไม่ใช่การใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินส่วนตัว ซึ่งรัฐไม่มีนโยบายให้ปฏิบัติเช่นนั้น เช่น การให้กู้ยืมเงินเพื่อดอกเบี้ย หรือการขายทรัพย์สินนั้นเพื่อกำไร ประชาชนอาจจะใช้จ่ายเงินทองที่หามาได้ในการซื้อสินค้าต่าง ๆ หรือการออมทรัพย์ได้ แต่ไม่อาจนำเอารายได้ไปให้กู้เพื่อเก็บดอกเบี้ย รัฐมีอำนาจและวิธีการควบคุมการใช้จ่ายของประชาชนด้วยการผลิตสินค้าที่จำเป็นไม่กี่ประเภท เพื่อให้ประชาชนมีทางเลือกที่จำกัดและรัฐบาลมุ่งผลิตสินค้าเพื่อผู้ผลิตมากกว่าสินค้าเพื่อผู้บริโภค สินค้าต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องใช้สอยประเภทอำนวยความสะดวกหรือประเภทสวยงามมีน้อย ประชาชนมีสิทธิที่จะมีทรัพย์สินประเภทจำเป็นได้ แต่จะใช้ทรัพย์สินเพื่อการค้าหากำไรไม่ได้ ผู้ที่มีรายได้สูงเช่นผู้ที่มีความรู้ มีรายได้ประมาณ 10 เท่าของกรรมกร ก็อาจจะมีเครื่องอำนวยความสะดวกเป็นพิเศษ เช่นรถยนต์หรือเครื่องใช้ในบ้านที่อำนวยความสะดวกสบาย

14. การงบประมาณ มีทั้งส่วนรายได้และรายจ่าย รายได้มาจากการเก็บภาษี ผลกำไรจากกิจการของรัฐ ในด้านรายจ่ายเป็นการจ่ายค่าจ้าง เงินเดือน การป้องกันประเทศและสวัสดิการที่ให้แก่ประชาชน สำหรับภาษีนี้นั้นดูเหมือนจะเป็นรายได้ที่ไม่สำคัญนัก โดยเรียกเก็บจากบุคคลระดับต่าง ๆ ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกัน นอกจากนั้นก็ยังมีภาษีอื่น ๆ อีก เช่น ภาษีที่เรียกเก็บจากรายได้หรือผลกำไรจากกิจการต่าง ๆ ซึ่งความจริงไม่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นภาษี แต่เป็นการนำเอารายได้จากกิจการส่วนหนึ่งเป็นของรัฐ

15. การวางแผนเศรษฐกิจโดยรัฐ สหภาพโซเวียตใช้ระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือการวางแผนเป็นหลัก โดยมีเหตุผลสำคัญคือ เพื่อควบคุมทรัพยากรและการผลิตทั้งปวง เพื่อดำเนินการไปสู่เป้าหมายทางเศรษฐกิจ เพื่อระดมพลังทางเศรษฐกิจทั้งปวงในการพัฒนาประเทศทั้งในทางเศรษฐกิจและทางทหาร และเพื่อปรับปรุงเศรษฐกิจให้ทัดเทียมกับระดับความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศประชาธิปไตยอื่นที่ก้าวหน้า

การวางแผนกำหนดขึ้นเป็นแผนระยะยาว และรัฐบาลจะได้ติดตามผลในเรื่องนี้อย่างใกล้ชิด หน่วยงานวางแผนของรัฐเรียกว่า คณะกรรมการวางแผนแห่งรัฐ (State Planning Commission) ซึ่งมีบทบาทและอำนาจ นับเป็นหน่วยงานศูนย์กลางแห่งระบบเศรษฐกิจของรัฐทั้งปวง มีฐานะเป็นที่ปรึกษาและอยู่ภายใต้การควบคุมของคณะรัฐมนตรี การวางแผนแบ่งออกเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ ประเภทของแผนมีหลายประการ เช่น แผนการผลิต คือโครงการในการสร้างอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ แผนการคลัง คือ โครงการที่จะสนับสนุนแผนการผลิต แผนเงินสด ทั้งนี้เพื่อควบคุมเงินตราในประเทศให้อยู่ในระดับที่จำเป็น และเพื่อใช้จ่ายเป็นค่าจ้างค่าตอบแทน

ในทางปฏิบัติการวางแผนส่วนกลางมักเป็น over-full employment planning (ซึ่งมักจะเรียกว่า taut planning) การวางแผนแบบนี้หมายถึงการกำหนดเป้าหมายผลผลิตของรัฐกิจและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถจะกระทำได้ถ้าใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ และประสิทธิภาพที่มีอยู่ขณะนั้น นอกจากนั้นการวางแผน over-full employment ทำให้ธุรกิจเก็บสะสมวัตถุดิบที่หายากไว้ และผู้จัดการของรัฐกิจมีแนวโน้มที่จะคาดคะเนความสามารถในการผลิตต่ำ และคาดคะเนความต้องการใช้ปัจจัยมากเกินไป ทำให้ผู้วางแผนได้รับข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง ในที่สุดการวางแผนแบบนี้หมายถึงตลาดของผู้ขาย นั่นคือธุรกิจสามารถขายทุกอย่างที่ผลิตโดยไม่ต้องคำนึงถึงคุณภาพของสินค้าที่ผลิตได้ และความต้องการของผู้บริโภค

16. แรงจูงใจในการจัดการ (managerial incentives) ผู้จัดการในประเทศสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ต้องเผชิญเป้าหมายหลายอย่าง เช่น เป้าหมายลดต้นทุน เป้าหมายลดค่าใช้จ่าย

เกี่ยวกับค่าจ้างแรงงาน เป้าหมายเพิ่มประสิทธิภาพของแรงงานและทุน เป้าหมายผลิตสินค้าให้ได้มากที่สุดและอื่น ๆ เป้าหมายที่มีความสำคัญน้อยคือกำไร เป้าหมายเหล่านี้จะขัดแย้งกันเอง เช่นเป้าหมายเพิ่มผลผลิตซึ่งเป็นเป้าหมายที่สำคัญที่สุดจะขัดแย้งกับเป้าหมายลดค่าใช้จ่ายในด้านค่าจ้างแรงงาน เหตุผลก็คือถ้าจะให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นมากรัฐก็ต้องจ่ายโบนัสจำนวนมากให้แก่ผู้จัดการที่สามารถเพิ่มผลผลิตโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพ ซึ่งอาจจะเห็นได้ว่าประเทศสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์เน้นเป้าหมายการผลิตมากกว่ากำไร ในการปฏิรูประบบเศรษฐกิจของประเทศในกลุ่มสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์เมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้ลดความสำคัญของเป้าหมายเพิ่มผลผลิตลง แต่ก็ยังคงมีเป้าหมายนี้อยู่ในแผนด้วยเหตุผล 2 ประการคือ ประเทศมั่งคั่งขึ้นและคุณภาพของสินค้าด้อยลงซึ่งก่อให้เกิดปัญหา ประการที่สองตลาดสินค้าอุปโภคบริโภคมีสินค้าเหลือจำนวนมากเพราะผู้วางแผนคาดคะเนรสนิยมของผู้บริโภคผิด เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหานี้รัฐจึงกำหนดว่าการจ่ายโบนัสจะขึ้นอยู่กับปริมาณการขายมากกว่าปริมาณการผลิต ยกเว้นในประเทศสหภาพโซเวียตที่ธุรกิจของรัฐสามารถขายสินค้าทุกอย่างที่ผลิตได้ เพราะมีอุปสงค์ส่วนเกิน (excess demand) ทำให้ไม่ต้องกังวลกับปัญหาด้านคุณภาพหรือความต้องการของตลาด

1.5.2 รูปแบบของระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์¹⁰

ก่อนถึง ค.ศ. 1955 นั้น ประเทศสังคมนิยมต่างก็ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบรวบอำนาจเข้าส่วนกลางอย่างเข้มงวด ซึ่งเอาตามอย่างรูปแบบของรัสเซียที่พัฒนาขึ้นมาภายใต้การปกครองแบบเอกราธิปัตย์ของสตาลิน และถือว่ามีรูปแบบนี้เท่านั้น หลัง ค.ศ. 1951 ยูโกสลาเวียภายใต้การนำของจอมพลตีโต้ก็ทำการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ และในไม่ช้าก็มีการยอมรับกันว่าทางที่จะไปสู่สังคมนิยมนั้นไม่ใช่มีเพียงทางเดียวตามแบบอย่างรัสเซียเท่านั้น แต่ยังมีทางอื่น ๆ ที่แตกต่างกันออกไปอีกด้วย ในสมัยการประชุมสภาของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งสหภาพโซเวียตครั้งที่ 20 เมื่อ ค.ศ. 1956 ก็ยอมรับเป็นทางการถึงทางต่าง ๆ ที่จะเป็นไปได้เหล่านั้น และแล้วก็มี การฟื้นฟูแนวคิดทางเศรษฐกิจกันอย่างขนานใหญ่ ปัจจุบันนักเศรษฐศาสตร์สังคมนิยมได้จำแนกรูปแบบในการบริหารระบบเศรษฐกิจ และวิธีการจัดสรรทรัพยากรออกเป็น 4 รูปแบบที่สำคัญ สองรูปแบบแรกเป็นการรวบอำนาจเข้าส่วนกลางอย่างเข้มงวด (centralization) อีกสองรูปแบบหลังเป็นแบบการกระจายอำนาจ (decentralization)

1. รูปแบบของการรวบอำนาจเข้าส่วนกลางของรัฐ ในรูปแบบนี้กระบวนการทางเศรษฐกิจทั้งหลายต่างก็เป็นไปตามสายงานการปกครองตามลำดับขั้นของการวางแผนและการบริหารงาน

10. ทวี หมั่นนิกร, *อ้าวแล้ว*, หน้า 5-8

คณะกรรมการวางแผนส่วนกลาง (Central Planning Authority) เป็นผู้บังคับการอยู่เบื้องบนสุดของสายงานนี้ พวกที่อยู่ชั้นปฏิบัติงานนั้นไม่มีทางที่จะทำการตัดสินใจเป็นเอกเทศได้เลย เพราะการคำนวณทางเศรษฐกิจทั้งหมดได้กระทำในขณะที่มีการสร้างแผนแห่งชาติแล้ว หน่วยผลิตต้องผลิตไปตามเป้าหมายที่บงการมาตลอดจนการบงการอื่น ๆ อีก เพื่อให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดเอาไว้ บัญชีทางเศรษฐกิจแสดงออกมาเป็นหน่วยของสินค้าและบริการอย่างกว้างขวาง เช่นผลิตเหล็กก็ตัน ผลิตข้าวสาลีก็กระบุง ผลิตเสื้อก็โหล ปลูกบ้านก็หลัง ฯลฯ ไม่ได้วัดออกมาเป็นมูลค่ารวมว่าเป็นกัรูเปิล(รัสเซีย) ก็มาร์ค(เยอรมันตะวันออก) ฯลฯ การตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรก็ไม่ได้อาศัยราคาเป็นบรรทัดฐาน หากแต่อาศัยความสมดุลของดุลทรัพยากรเป็นเกณฑ์ เช่นว่าจะจัดเครื่องจักรไปใช้ในกิจการใดก็เครื่อง ใช้แรงงานก็มากน้อยใช้ที่ดินเท่าใดเป็นต้น

ข้อดีของรูปแบบนี้ก็คือ ทำให้แน่ใจได้ว่าโครงสร้างของการผลิตจะเป็นไปตามลำดับความสำคัญก่อนหลังตามที่พรรคถือเป็นหลัก และตามที่แผนนี้จะสามารถปฏิบัติให้ลุล่วงไปได้ อย่างไรก็ตามระบบนี้จะสิ้นเปลืองอยู่ตลอดเวลาและกำลังคนที่ใช้ในการวางแผน การควบคุม และการบริหาร และขาดความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน นอกจากนั้นการจัดสรรทรัพยากรก็ไม่ได้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดอีกด้วย ความผิดพลาดคลาดเคลื่อนในการวินิจฉัยของผู้วางแผนจึงมักเป็นการบีบกันเอาไว้ แล้วปล่อยให้มีความผิดพลาดถึงกับมีการปันส่วนสินค้าบริโภคเกิดขึ้นได้

2. รูปแบบของการรวบอำนาจเข้าส่วนกลางตามสูตรคณิตศาสตร์ การจัดสรรทรัพยากรตามความสมดุลนั้น ทำได้ด้วยผลลัพธ์ทางคณิตศาสตร์ที่คำนวณออกมาจากคณะกรรมการวางแผนส่วนกลาง ระบบนี้มีการรวบรวมข้อมูลทางสถิติ มีการจัดข้อมูลตามกระบวนการ มีการทดสอบข้อมูลอย่างถี่ถ้วน แล้วก็ถอดหาค่าสมการนัยร้อยนับพันล้านสมการออกมาพร้อม ๆ กัน ก็จะได้แผนการใช้ปัจจัยน้อยที่สุด หรือได้ผลผลิตมากที่สุดต่าง ๆ กัน ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในแผนที่ดีที่สุดก็จะเป็นพื้นฐานสำหรับราคาที่ดีที่สุดที่ได้มาจากการคำนวณ การตัดสินใจในการผลิตทั้งปวงขึ้นอยู่กับราคาเหล่านี้ แต่วิธีการดำเนินให้บรรลุตามแผนในชั้นปฏิบัติการนั้นปล่อยให้เป็นเรื่องของหน่วยผลิตแต่ละหน่วย

ตามทฤษฎีแล้วรูปแบบนี้ให้ความคล่องตัวในการปฏิบัติอยู่มากทีเดียว และก็พอแน่ใจได้ว่าจะมีการใช้ทรัพยากรได้อย่างดีที่สุด แต่รูปแบบนี้ยังไม่มีทางนำมาปฏิบัติได้ เพราะการถอดหาค่าสมการนัยร้อย ๆ พัน ๆ ล้านสมการพร้อม ๆ กันนั้นจะกระทำได้ที่ต่อเมื่อมีระบบของเครื่อง

สมองกลที่พัฒนาถึงขั้นพร้อมมูลแล้ว และจะต้องมีกำลังคนที่ได้รับการอบรมฝึกฝนมาทางนี้ อย่างดีให้เพียงพอ นอกจากนั้นการเอาราคาที่ได้จากการคำนวณมาใช้บังคับแก่ธุรกิจส่วนบุคคล ย่อมเป็นงานที่น่าสพึงกลัวอยู่เหมือนกัน

3. รูปแบบของการเลือกกระจายอำนาจ ในรูปแบบนี้กลไกของการบริหารและการวางแผนส่วนกลางยังคงมีอยู่ แต่ความรับผิดชอบบางประการได้มอบให้เป็นหน้าที่ของหน่วยงานสาขา หรือหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ตลอดจนให้เป็นหน้าที่ของธุรกิจด้วย หน่วยงานและธุรกิจต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ในฐานะที่มีอิทธิพลต่อการวางแผนส่วนกลาง การขึ้นรับฟังการตามคำสั่ง ได้ลดลงไปมาก และมีการยอมรับว่ากำไรเป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญของการปฏิบัติงานของธุรกิจ แม้ว่าราคายังคงมีการวางแผนจากส่วนกลางอยู่ก็ตาม แต่ราคาเหล่านี้ก็สะท้อนให้เห็นต้นทุนการผลิตอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อลดความจำเป็นในการให้ความอุดหนุน กับทั้งเพื่อให้สาขาต่าง ๆ ของระบบมีกำไรอยู่ในระดับที่ต้องการด้วย ทางผู้บริโภคก็มีเสรีภาพในการเลือกซื้อของกินของใช้มากขึ้น โดยเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องจะทำการปรับปรุงแก้ไขราคาขายปลีก เพื่อก่อให้เกิดคุณภาพในตลาดสินค้าของผู้บริโภค

ระบบนี้ให้เสรีภาพแก่ธุรกิจเพื่อริเริ่มดำเนินกิจการของตนภายในขอบเขตที่วางเอาไว้ และให้การติดต่อที่ดีแก่ผู้บริโภค แต่กระบวนการกำหนดราคายังไม่หายไปจากการกระทำตามเจตนารมณ์เพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่น ๆ นอกจากนั้นการจัดสรรทรัพยากรก็ไม่จำเป็นต้องอยู่บนรากฐานของการมีประสิทธิภาพมากที่สุด เมื่อพิจารณาในแง่ของความพอใจในการเลือกใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด

4. รูปแบบของตลาดที่ใช้เสริมแผน กระบวนการทางเศรษฐกิจนั้นย่อมเป็นไปตามภาวะของกลไกตลาด ดังนั้นจึงใช้แทนแผนประจำปีและเป้าหมายตามบงการได้ ตามหลักของเศรษฐศาสตร์นั้น ตลาดเป็นผู้กำหนดราคาจึงสะท้อนให้เห็นภาวะของอุปทานกับอุปสงค์ก็ตาม เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องย่อมแก้ไขราคาต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามการพิจารณาถึงส่วนได้ส่วนเสียของสังคมส่วนรวมในระยะยาวด้วย ราคาทำหน้าที่นำทางให้แก่ธุรกิจที่จะแสวงหากำไรสูงสุด ความพอใจของผู้บริโภคจะเป็นการกำหนดการจัดสรรทรัพยากรไปใช้ในการผลิตสินค้าเพื่อสนองความพอใจของผู้บริโภค บทบาทของคณะกรรมการวางแผนจะลดลงไปมาก คงเหลือจำกัดอยู่ที่โอตา ซิค (Ota Sik) ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงชาวเชโกสโลวาเกีย เรียกว่า “การวางแผนชี้ทาง” (orientation planning) คือกำหนดสัดส่วนที่สำคัญบางประการไว้ เช่น สัดส่วนระหว่างการบริโภคกับการลงทุน และสัดส่วนระหว่างบรรดาสาขาการผลิตต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนั้นก็ริเริ่มโครงการ

พัฒนาที่สำคัญ ๆ เมื่อมีความจำเป็น และเพื่อที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการนั้น นักวางแผนต้องอาศัยมาตรการทางการเงินและการคลังดำเนินการผ่านตลาดเป็นสำคัญ

รูปแบบนี้มีข้อดีที่เห็นได้ชัดหลายประการ ความตึงตัวและความสูญเสียเปล่าของการบริหารงานแบบรัฐถูกจัดออกไปมาก มีระบบราคาที่เหมาะสมเหตุผลในอันที่จะนำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ

ในบรรดาประเทศสังคมนิยมยุโรปตะวันออกเก่าประเทศนั้น มีเพียง 2 ประเทศที่จัดเข้าในรูปแบบเหล่านี้ได้ คืออัลบาเนียเป็นแบบรวบอำนาจเข้าส่วนกลางของรัฐ และยูโกสลาเวียเป็นแบบของตลาดที่ใช้เสรีแผน ประเทศที่เหลือก็ทำตามรูปแบบแรกจนถึงก่อน ค.ศ. 1960 ตั้งแต่เวลานั้นมาก็หันไปใช้รูปแบบที่สามมากขึ้นทุกทีแม้ว่าจะยังคงมีส่วนประกอบของแบบรวบอำนาจอยู่หลายอย่างก็ตาม เซคโกสโลวาเกียกับฮังการีก้าวไปไกลมากขึ้นถึงกับใช้ลักษณะของรูปแบบที่สี่อยู่หลายประการ ยังไม่มีประเทศใดใช้รูปแบบที่สองเลย แต่ก็มีกิจการดำเนินงานทั้งทางด้านทฤษฎีและการหาข้อเท็จจริงมาประกอบรูปแบบนี้อยู่ในประเทศเยอรมันตะวันออก ฮังการีและรัสเซียมากกว่าประเทศสังคมนิยมอื่น ๆ

1.6 การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ¹¹

การปฏิรูประบบเศรษฐกิจที่มีผลต่อประเทศในกลุ่มยุโรปตะวันออกตั้งแต่ปี 1960 นั้น ได้กล่าวมาหลายครั้งแล้ว เหตุผลในการปฏิรูปของแต่ละประเทศแตกต่างกันแต่ก็มีหลายสาเหตุที่เหมือนกัน ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของประเทศเหล่านี้คืออัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ลดลงอย่างสม่ำเสมอ และอัตราความเจริญเติบโตไม่ได้ลดลงเพราะผู้มีอำนาจได้ลดอัตราการลงทุนลง ตามความเป็นจริงอัตราการลงทุนระดับหนึ่งจะให้อัตราเพิ่มของความเจริญเติบโตน้อยกว่าเมื่อ 10 ปี และ 20 ปีที่แล้ว (หรือกล่าวได้ว่าอัตราส่วนของทุนต่อผลผลิตเพิ่มขึ้น เพราะผลิตภาพของทุนกำลังลดลง) และมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรมากขึ้นเพื่อให้ได้อัตราความเจริญเติบโตเท่ากัน ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังการปฏิรูปคือ ความซับซ้อนของระบบเศรษฐกิจมากขึ้นขณะที่ระบบเศรษฐกิจมั่งคั่งขึ้น หน้าที่ของคณะกรรมการวางแผนส่วนกลางยุ่งยากมากขึ้นเมื่อสินค้าและราคามีจำนวนเป็นทวีคูณ และเมื่อผู้บริโภคร่ำรวยมากขึ้นทำให้ไม่ยอมใช้ผลผลิตที่มีคุณภาพต่ำ ในขณะที่ประชาชนมีสินค้าจำเป็นไม่เพียงพอก็เป็นาง่ายที่จะควบคุมโรงงานให้ผลิตสินค้าจำเป็นต่าง ๆ จำนวนมาก แต่เมื่อประชาชนมีสินค้าจำเป็นขึ้น

11. Franklyn D. Holzman, *International Trade Under Communism* : Politics and Economics. (London : The Macmillan Press Ltd. 1976.), pp.15-20

พื้นฐานแล้วก็ทำให้ค่านึงรสนิยม เช่นขนาด รูปแบบ และสีเป็นต้น ทำให้ต้องมีตลาดเพื่อให้ผู้บริโภคสามารถแสดงความพอใจของเขา ในทำนองเดียวกันระบบเศรษฐกิจที่ซับซ้อนมาก ผู้วางแผนจะมีความยุ่งยากในการให้คำสั่งอย่างละเอียดกับธุรกิจแต่ละแห่งทุกแห่งและต้องเข้าไปจัดการในการตัดสินใจการประกอบการทั้งหมด ถ้าคณะกรรมการวางแผนส่วนกลางพยายามที่จะกระทำมากกว่าที่จะสามารถจัดการได้ จะทำให้เกิดการตัดสินใจที่ผิดพลาดจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นกับการเกษตรเช่นเดียวกับอุตสาหกรรม ตัวอย่างเช่นประธานของนารวมในสหภาพโซเวียตมักจะได้รับการบอกกล่าวจากผู้วางแผนส่วนกลางให้เพาะปลูกพืชไม่เหมาะสมกับสภาวะดินและอากาศเช่นนั้น

ความล่าช้าทางวิชาการของประเทศสังคมนิยม และความยุ่งยากที่เกิดขึ้นจากการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาสู่อุตสาหกรรมเป็นปัญหาหนึ่งซึ่งมีส่วนทำให้อัตราความเจริญเติบโตลดลงและในทางกลับกันอัตราความเจริญเติบโตที่ลดลงทำให้การวางแผนส่วนกลางมีความซับซ้อนมากขึ้น และทำให้การสร้างแรงจูงใจในการจัดการภายใต้สถานการณ์เช่นนั้นยุ่งยากขึ้น กล่าวโดยทั่วไปผู้จัดการของประเทศสังคมนิยมพบว่าตราใบที่เขาทำการผลิตหรือขายผลผลิตได้ตามเป้าหมาย เขาก็จะได้รับโบนัสอย่างเพียงพอ และทำไมเขาจะต้องเสี่ยงกับการสร้างสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ความล่าช้าทางวิชาการเป็นปัจจัยสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการเพิ่มผลประโยชน์ในการค้าของกลุ่มตะวันออกและตะวันตกเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอยู่เบื้องหลังความตั้งใจที่จะดำเนินอุตสาหกรรมแบบสหกรณ์และทำข้อตกลงทางการตลาดรวมทั้งการร่วมทุนกับธุรกิจตะวันตก (joint ventures) ในทางกลับกันการค้าระหว่างกลุ่มตะวันออกและตะวันตกเป็นปัจจัยหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังของการเคลื่อนไหวปฏิรูปเศรษฐกิจ เพราะความยุ่งยากทางการค้าที่เกิดขึ้นมาจากราคาที่เป็น non-scarcity กลไกที่ไม่ใช่ของตลาด (non-market mechanism) และอัตราแลกเปลี่ยนที่ไม่มีหน้าที่ (non-functioning exchange rate) การค้าระหว่างประเทศที่เป็นสิ่งกระตุ้นให้มีการปฏิรูปเศรษฐกิจมีความสำคัญมากต่อยุโรปตะวันออกมากกว่าโซเวียต เพราะการค้าระหว่างประเทศมีบทบาทในระบบเศรษฐกิจของยุโรปตะวันออกมากกว่าโซเวียต

การปฏิรูปของแต่ละประเทศจะแตกต่างกัน และการปฏิรูปเป็นสิ่งที่มีความยืดหยุ่นซึ่งจะเปลี่ยนแปลงจากปีหนึ่งไปอีกปีหนึ่งในขณะที่สถานการณ์เปลี่ยนแปลง การปฏิรูปจะทำให้เกิดความแตกต่างอย่างมากระหว่างแผนการและการปฏิบัติ สิ่งที่ทำให้การปฏิรูปของประเทศต่าง ๆ แตกต่างกันก็คือความเชื่อในกลไกของตลาดซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับการควบคุมโดยตรง ต่อจากนี้ไปจะกล่าวถึงการปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศสังคมนิยมต่าง ๆ

1. การปฏิรูปในสหภาพโซเวียต มีลักษณะเป็นแบบอนุรักษนิยมที่มีความเชื่อในโลกของตลาดน้อยมาก การปฏิรูปที่ได้ถูกแนะนำมาใช้ที่ละน้อยภายหลังปี ค.ศ. 1965 ยังคงรักษาเป้าหมายการผลิตทางกายภาพส่วนมาก (physical production targets) ถึงแม้จะมีการลดปริมาณการผลิตลงบ้าง ระบบที่ตายตัวในการจัดสรรวัตถุดิบ (materials) รวมทั้งการควบคุมส่วนกลางอย่างเข้มงวดของระบบราคา(ซึ่งไม่เปลี่ยนแปลงบ่อย)ก็ยังคงรักษาไว้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นถูกกำหนดไม่ให้นำมาสู่ตลาด แต่นำมาใช้เพื่อปรับปรุงหน้าที่ (function) ของระบบการวางแผน โดยการควบคุมโดยตรง ตัวอย่างเช่น โบนัสของการจัดการไม่ได้ขึ้นอยู่กับเป้าหมายของผลผลิต แต่ขึ้นอยู่กับกำไร ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการผลิตที่ต่อเนื่องและสะสมสินค้าที่ประชาชนไม่ต้องการ มีการปฏิรูปราคาในปี 1967 ซึ่งนับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งแรกในช่วงเวลา 20 ปีที่ผ่านมา เพื่อให้การตัดสินใจวางแผนง่ายขึ้น และตั้งแต่นั้นมาราคาค่อนข้างจะคงที่ การแบ่งปันสินค้าไม่สามารถกำจัดให้หมดไปได้เพราะราคานั้นไม่ใช่ราคาที่ทำให้ตลาดได้คุณภาพโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสินค้าของผู้ผลิต ได้มีการปรับปรุงราคาโดยรวมเอาค่าเช่าและอัตราดอกเบี้ยเข้าไปด้วย การรวมอัตราดอกเบี้ยเข้ากับเงินทุนอาจช่วยลดการใช้จ่ายเงินทุนอย่างสิ้นเปลือง เพราะเงินทุนไม่ใช่ของฟรีต่อไป สัดส่วนอย่างมากของการตัดสินใจลงทุนได้กระจายไปสู่ระดับธุรกิจ อย่างไรก็ตาม การลงทุนที่ไม่ได้มีการวางแผนนี้ไม่ได้ถือเป็นวัตถุดิบ เพราะเป็นการยากที่นำเข้าไปสู่ระบบซึ่งวัตถุดิบและเครื่องมือทั้งหมดยังคงถูกจัดสรรอย่างคงที่ ผู้จัดการมีอิสระในการกำหนดประเภทของแรงงานที่ต้องการซึ่งไม่ต้องติดอยู่กับชุดของแรงงานที่กำหนดโดยคณะกรรมการวางแผน คนงานแต่ละคนจะได้รับค่าจ้างตามที่กำหนด อย่างไรก็ตามผู้จัดการพบว่าเมื่อเขาพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของแรงงานที่ใช้ เขาก็ไม่สามารถขจัดคนงานที่เขาไม่ต้องการ ในที่สุดผู้บริหารทราบว่าการจัดการจำนวนมากหันมาใช้วิธีเก่าโดยไม่เปลี่ยนแปลงแบบแผนการทำงานถึงแม้ว่าผู้จัดการจะมีอิสระภาพ

ต้นทศวรรษ 1970 สหภาพโซเวียตได้สร้าง super-firms หรือ branch associations ขนาดใหญ่ ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างกระทรวง (โดยเฉพาะสำนักงานใหญ่ของอุตสาหกรรม) กับธุรกิจ สมาคมเหล่านี้จะพยายามเข้ารับภาระหน้าที่ของคณะกรรมการวางแผนส่วนกลาง ซึ่งเป็นการยอมให้มีการกระจายอำนาจเล็กน้อยเข้าสู่ระบบ และยอมให้คณะกรรมการเพ่งเล็งกับปัญหาพื้นฐานมากขึ้น อย่างไรก็ตามสมาคมนี้ทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการวางแผนที่มีการควบคุมโดยตรง และไม่ยอมให้ธุรกิจมีอิสระภาพใหม่ โดยเฉพาะหน่วยเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน วิธีหนึ่งที่สมาคมอาจจะปรับปรุงหน้าที่ของระบบเศรษฐกิจโดยยอมให้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่าง

องค์การวิจัยและพัฒนา (R & D) และธุรกิจทางอุตสาหกรรม สิ่งนี้เป็นการยากที่จะทำได้สำเร็จเมื่อธุรกิจจำนวนมากที่ผลิตสินค้าประเภทเดียวกันและสนใจในความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชนิดเดียวกัน ไม่มีการติดต่อกันและกัน

2. การปฏิรูปในประเทศกลุ่มยุโรปตะวันออก CMEA ยกเว้นฮังการี ได้แสดงให้เห็นว่ามีลักษณะเป็นอนุรักษนิยมใกล้เคียงกับการปฏิรูปของสหภาพโซเวียต โปแลนด์เป็นประเทศผู้บุกเบิกในการปฏิรูป ได้วางโครงการสำหรับการปฏิรูปอย่างรุนแรงในปี ค.ศ. 1956 ด้วยเหตุผลทางการเมืองการปฏิรูปนี้ล้มเหลว และได้มีความพยายามกระทำอีก 2 ครั้ง การปฏิรูปครั้งที่ 4 ยังอยู่ในขั้นทดลอง ได้มีการรวมตัวของอุตสาหกรรม (industrial conglomerates) เหมือนกับ branch associations ของสหภาพโซเวียต ซึ่งเชื่อมระหว่างกระทรวงและธุรกิจ สิ่งที่ยังไม่เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งคืออำนาจในการตัดสินใจที่คณะกรรมการวางแผนได้มอบให้กับการรวมกลุ่มนี้มีมากน้อยเท่าใด และอำนาจที่การรวมกลุ่มนี้จะได้รับจากธุรกิจมีเท่าใด จากหลักฐานที่ปรากฏไม่แสดงให้เห็นว่าตลาดได้ขยายออกไปมาก อย่างไรก็ตามในปี 1975 ได้มีรายงานเสนอว่าการปฏิรูปต่อไปในอนาคตจะกระทำโดยโปแลนด์ และระบบเศรษฐกิจของโปแลนด์อาจจะมีเสรีภาพเท่าของเยอรมันตะวันออก

3. การปฏิรูปในบัลแกเรียเหมือนกับของโปแลนด์ ซึ่งมีโครงการปฏิรูปที่เกี่ยวข้องกับการกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่ยังไม่ได้นำมาปฏิบัติ บัลแกเรียได้เสนอบางสิ่งบางอย่างเหมือนกับของสหภาพโซเวียต เช่น อัตราดอกเบี้ย ธนาคารให้ความช่วยเหลือในการลงทุน และทรัสต์ ได้ตั้งอำนาจส่วนมากมาจากธุรกิจ ในปี 1973 ได้มีการเสนอขึ้นของการควบคุมอื่น ๆ ที่เรียกว่า economic complexes หรือ super-trusts ซึ่งเป็นการรวมกิจกรรมต่าง ๆ ของทรัสต์ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีความสำคัญมากคือไม่มีการลดขอบเขตหรือลักษณะการบังคับของแผนส่วนกลาง การปฏิรูปในบัลแกเรียเป็นการพัฒนาไปในทิศทางทำให้เกิดการรวมอำนาจเข้าสู่กลางมากกว่า

4. การปฏิรูปในรומานีไม่ประสบความสำเร็จเหมือนการปฏิรูปในบัลแกเรียและที่อื่น ๆ เพราะปรากฏว่าเป็นโครงการที่ช่วยเสริมกลไกของการวางแผนส่วนกลาง การปฏิรูปอื่น ๆ มีองค์การที่เรียกว่า industrial centrals ซึ่งมีอำนาจมากกว่า branch associations ของโซเวียต ศูนย์กลางอุตสาหกรรมนี้เป็นหน่วยการบริหารทางเศรษฐกิจในรומานีที่ให้ความช่วยเหลือทางการเงินและเป็นแหล่ง supply มากกว่าธุรกิจ การวางแผนส่วนกลางยังคงควบคุมผลผลิตและราคาไม่ให้เปลี่ยนแปลง

5. การปฏิรูปในเยอรมันตะวันออก มีเสรีภาพมากกว่าประเทศอื่น ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว เยอรมันตะวันออกเป็นผู้บุกเบิกตั้ง industrial trust ในยุโรปตะวันออก ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อย่อว่า VVB VVB ได้ตั้งอำนาจจากทั้งผู้วางแผนส่วนกลางและธุรกิจ ถึงแม้ VVB ถูกปล่อยให้มีความอิสรภาพในการกำหนดเป้าหมายสำหรับธุรกิจของตน การกำหนดยังคงมาจากส่วนกลาง เหมือนกับการปฏิรูปในโซเวียตและโปแลนด์ การเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมจากรูปแบบเดิมจะอยู่ในรูปของการปฏิรูปราคา ปฏิรูปการขายมากกว่ากำหนดเป้าหมายทางปริมาณสำหรับธุรกิจ และมีการกระจายอำนาจในกลไกของการลงทุน อย่างไรก็ตามระบบเศรษฐกิจของเยอรมันตะวันออกยังคงเป็นการบริหารโดยส่วนกลาง

6. การปฏิรูปในเชโกสโลวาเกีย(จนกระทั่งถึงเดือนสิงหาคม 1968) และฮังการี ได้มีการนำเอาการกระจายอำนาจอย่างแท้จริงมาใช้ การปฏิรูปทางเศรษฐกิจของเชโกสโลวาเกียได้หยุดลงตามสนธิสัญญาติกาออร์ซอร์ในเดือนสิงหาคม 1968 หลังจากมีการพัฒนาการปลดแอกทางการเมือง (political liberalization) และกิจกรรมต่าง ๆ ทางการศึกษา (intellectual affairs) ในปี 1970 ได้มีการสร้างแผนส่วนกลางใหม่ โดยกำหนดเป้าหมายให้ธุรกิจต่าง ๆ กำหนดระดับราคาคงที่ ตั้งแต่นั้นมาระบบเศรษฐกิจของเชโกสโลวาเกียถูกควบคุมเหมือนกับประเทศยุโรปตะวันออกอื่น ๆ

7. การปฏิรูปในฮังการี (เหมือนก่อนปี 1968) ได้พยายามสร้างระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมแบบตลาด ซึ่งนักวางแผนจะได้กำหนดในเรื่องนโยบายหลักเช่นจะพัฒนาอุตสาหกรรมใด กำหนดอัตราการลงทุนและการใช้จ่ายทางการทหาร และการกระจายรายได้ โดยจะปล่อยให้รายละเอียดในการปฏิบัติเป็นไปตามกลไกของตลาด รัฐจะเป็นผู้นำตลาดให้ถูกทิศทางโดยใช้เครื่องมือทางภาษีและการชดเชยค่าภาษี เงินอุดหนุน การให้สินเชื่อระยะสั้นและระยะยาว แผนได้ถูกสร้างขึ้นสำหรับกระทรวงและอุตสาหกรรมต่าง ๆ แต่ไม่ใช่สิ่งผูกมัด แผนถูกนำมาใช้เป็นเครื่องชี้นำเช่นเดียวกับระบบ indicative planning ของฝรั่งเศส ธุรกิจไม่ได้ถูกกำหนดเป้าหมายเฉพาะหรือธุรกิจไม่จำเป็นต้องซื้อและขายซึ่งกันและกันตามที่รัฐบาลกำหนด ธุรกิจมีอิสระที่จะผลิตและทำการค้ากับใครก็ได้ตามที่ต้องการ ตามทฤษฎีราคาขึ้นลงตามภาวะตลาดแต่ในทางปฏิบัติราคาส่วนมากคงที่เพราะต้องการควบคุมภาวะเงินเฟ้อ (อันเป็นผลมาจากการวางแผน over-full employment) ธุรกิจจะเป็นผู้กำหนดการลงทุนเองและใช้เงินจากกำไร อย่างไรก็ตามอำนาจของรัฐบาลที่จะเก็บภาษี ควบคุมสินเชื่อ และออกใบอนุญาตการลงทุนโครงการใหม่ ๆ เป็นเครื่องประกันว่านโยบายในการพัฒนาทั้งหมดจะถูกนำมาใช้ในทางปฏิบัติ กำไรเป็นการวัดความ

สำเร็จของธุรกิจมากกว่าจะใช้ผลผลิตหรือการขาย และเป็นแหล่งของโบนัสและเงินลงทุน สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะของรูปแบบการปฏิรูปในฮังการี ในทางปฏิบัติไม่ได้ประสบความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ เพราะมีภาวะเงินเฟ้อทำให้จำเป็นต้องควบคุมราคา และป้องกันไม่ให้ราคาเปลี่ยนแปลงตามกลไกของตลาด และเป็นสิ่งยุ่งยากที่จะให้มีการจัดสรรทรัพยากรใหม่ตามการปฏิรูป เพราะมีความกดดันทางสังคมที่ต่อต้านการบังคับให้คนงานเปลี่ยนสถานที่ทำงานหรือเปลี่ยนความชำนาญ ในที่สุดรัฐก็ยังคงควบคุมการตัดสินใจของธุรกิจโดยใช้การบังคับทางอ้อม เช่น ใช้เครื่องมือทางการเงินต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว ตามความเป็นจริงได้มีการใช้การบังคับเหล่านี้เพื่อให้ผู้จัดการของธุรกิจและตลาดมีอิสรภาพเพียงเล็กน้อย

ผลสุดท้ายประเทศยูโกสลาเวียได้ถอนตัวออกจากกลุ่มโซเวียตเมื่อประมาณ 25 ปีที่ผ่านมา และในขณะเดียวกันได้สร้างระบบเศรษฐกิจตลาดที่แท้จริงโดยมีการควบคุมงานของธุรกิจอย่างมาก ไม่มีประเทศสังคมนิยมอื่นที่มีระบบเศรษฐกิจตลาดเหมือนยูโกสลาเวีย แม้แต่ประเทศฮังการี

ในการปฏิรูปเศรษฐกิจถ้าจะเรียงลำดับการกระจายอำนาจจากมากไปหาน้อยในแต่ละประเทศจะได้ดังนี้ ยูโกสลาเวีย ฮังการี เชคโกสโลวาเกีย บัลแกเรีย เยอรมันตะวันออก โปแลนด์ รัสเซีย และรูมาเนีย ส่วนอัลบาเนียยังไม่ได้ทำการปฏิรูปทางเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการเป็นกิจลักษณะ

1.7 บทสรุป

1.7.1 สังคมนิยมเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางไม่ตายตัว นอกจากจะหมายถึงลัทธิการเมืองแล้วยังหมายถึงลัทธิเศรษฐกิจด้วย ฉะนั้นจึงมีผู้ให้ความหมายคำว่าสังคมนิยมว่า หมายถึงระบบเศรษฐกิจที่มีแนวนโยบายมุ่งสนับสนุน และปรารถนาที่จะให้ชุมชน สังคมหรือส่วนรวมถือกรรมสิทธิ์ หรือควบคุมการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยสำคัญในการผลิต เช่น ทุน ทรัพยากรที่ดิน วิทยาการ ทั้งนี้มุ่งกระจายผลประโยชน์เหล่านี้เพื่อประชาชนทั้งหมด สำหรับการเข้าถือกรรมสิทธิ์หรือการควบคุมนี้ประเทศสังคมนิยมบางแห่งรัฐเข้าควบคุมทั้งหมด บางแห่งรัฐเข้าควบคุมเพียงบางส่วน

1.7.2 ระบบสังคมนิยมมีหลายรูปแบบ ในทางทฤษฎีถือว่ามียู่ 3 ประเภทคือ

1. สังคมนิยมสมบูรณ์แบบตามแนวอุดมคติ หมายถึงระบบสังคมและเศรษฐกิจที่เป็นไปตามจินตนาการ เช่น ยูโทเปีย หรือชุมชนทางเศรษฐกิจตามแบบของโอเวน โดยทั่วไปมักจะหมายถึงชุมชนเล็ก ๆ หรือหมู่บ้านสหกรณ์ที่ตั้งขึ้นมาเพื่อแก้ไขความบกพร่องต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและสังคม โดยมีความช่วยเหลือร่วมมือกันในการดำรงชีพแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกันอย่างเท่าเทียมกันและยุติธรรม ไม่กดขี่ข่มเหงกัน

2. สังคมนิยมแบบประชาธิปไตย เป็นระบบเศรษฐกิจที่ต่อต้านความบกพร่องของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งก่อให้เกิดช่องว่างในเรื่องรายได้ ฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน และความเป็นอยู่ที่เสื่อมโทรมของชนชั้นกรรมาชีพ ฉะนั้นจึงได้สร้างโครงการทางเศรษฐกิจสังคมนิยมในลักษณะที่มีประสิทธิภาพ โดยไม่ละทิ้งเสรีภาพของบุคคลใด ๆ และต้องการปรับปรุงเสรีภาพดังกล่าวให้เหมาะสม เพื่อให้เกิดสวัสดิการและความเป็นธรรมแก่ส่วนรวม ซึ่งจะกระทำได้โดยรัฐบาลเข้าดำเนินการด้วยตนเองในกิจการเศรษฐกิจที่สำคัญ และการกำหนดนโยบายต่าง ๆ ก็เพื่อเสรีภาพของบุคคลและประโยชน์ส่วนรวม

3. สังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ เป็นแนวความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งถือว่าระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น มีการกดขี่เอารัดเอาเปรียบและผูกขาดโดยผู้มั่งมีหรือนายทุน จนทำให้บุคคลเป็นจำนวนมากที่ใช้แรงงานถูกขูดรีดได้รับความเดือดร้อนทุกข์ทรมาน ฉะนั้นจึงควรจัดให้มีระบบเศรษฐกิจใหม่โดยให้ชนชั้นกรรมาชีพมีอำนาจในการปกครองและเข้าควบคุมการผลิตทั้งหมด

1.7.3 ในทางปฏิบัติรูปแบบของสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์มีอยู่ 4 แบบคือ

1. สังคมนิยมแบบโซเวียต กลุ่มประเทศเหล่านี้เชื่อในหลักการใหญ่ ๆ ของมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ คือยึดทรัพย์สินส่วนตัวมาเป็นของรัฐ การที่รัฐเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ศูนย์อำนาจการปกครองอยู่ที่พรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีสายการบังคับบัญชาอย่างเคร่งครัด ชนชั้นกรรมาชีพมีสภาพความเป็นอยู่ดีขึ้นกว่าเดิม และผู้ที่มีอำนาจอย่างแท้จริงคือสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ระดับผู้นำ ข้อเสียของระบบนี้คือทำให้เกิดระบอบราชการ ซึ่งใช้คนเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความล่าช้า และการฉ้อราษฎร์บังหลวงในทุกระดับ โซเวียตจะไม่ยอมให้มีการปฏิรูประบบการบริหารงานหรือระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ เพราะจะลดบทบาทของพรรคคอมมิวนิสต์

2. สังคมนิยมแบบจีน ความเชื่อและนโยบายหลักคล้ายของโซเวียต คือมีศูนย์อำนาจการปกครองไว้ที่พรรคคอมมิวนิสต์ รัฐทำการผูกขาดเครื่องมือการผลิต ฯลฯ สิ่งหนึ่งที่จีนแตกต่างจากโซเวียตคือจีนช่วยเหลือขบวนการปลดแอกแห่งชาติในประเทศต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอเพื่อเป็นแนวทางให้ทั้งโลกพ้นจากภัยของจักรวรรดินิยม

3. สังคมนิยมแบบปฏิรูป มีรูปแบบที่สำคัญคือสังคมนิยมแบบยุโรปตะวันออก ที่ต้องการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศของตนเองโดยไม่ต้องเอามาจากหลักมาร์กซิสต์ แต่เป็นวิธีที่รัฐสร้างความเสมอภาคให้แก่ชนส่วนใหญ่ในประเทศของตน ในด้านนโยบายการผลิตนั้นรัฐยังคงควบคุมการผลิตเข้าสู่ส่วนกลาง รูปแบบของสังคมนิยมอีกประเภทหนึ่งคือ สังคมนิยมคอมมิวนิสต์แบบยุโรปหรือยุโรปคอมมิวนิสต์ ซึ่งประกอบไปด้วยพรรคคอมมิวนิสต์ในยุโรป

ตะวันตก 3 พรรคใหญ่ ๆ คือ อิตาลี ฝรั่งเศส และสเปน หลักการของพรรคคือไม่ต้องการเป็นกลุ่มการเมืองกลุ่มเดียวที่มีอำนาจในประเทศ ไม่เห็นความจำเป็นที่ต้องมีเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ และต้องการขจัดสภาพความไม่เป็นธรรมในสังคมทุกรูปแบบ โดยที่ประชาชนไม่จำเป็นจะต้องมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเท่าเทียมกัน

4. สังคมนิยมในประเทศด้อยพัฒนาซึ่งเคยเป็นอาณานิคม จึงมีการปฏิวัติสังคมนิยมโดยเอาเงินและโซเวียตเป็นแบบอย่าง รัฐมีบทบาทบริหารกิจการต่าง ๆ ภายในประเทศ การปกครองมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจ

1.7.4 ระบบการเมือง พรรคคอมมิวนิสต์เป็นผู้นำทางการเมือง ผูกขาดอำนาจทางการเมือง และเป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลในนามของชนชั้นกรรมาชีพ พรรคคอมมิวนิสต์จะควบคุมรัฐบาลและการปกครองภายในประเทศด้วยอย่างแท้จริง รูปแบบการปกครองอาจจะใช้แบบรัฐสภาแต่รัฐสภาไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง อำนาจจะตกกับพรรคคอมมิวนิสต์ หรืออาจจะมีประธานาธิบดีเป็นประมุข ซึ่งมีอำนาจไม่เท่ากับประธานพรรค ยกเว้นแต่ประธานาธิบดีเป็นประธานพรรคเอง บางประเทศไม่มีประธานาธิบดีแต่มีตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลักการปกครองใช้แบบรวมอำนาจเป็นส่วนใหญ่ แต่มีบางประเทศใช้หลักการกระจายอำนาจเช่นสหภาพโซเวียต องค์การทางการเมืองแบ่งได้ 2 ระดับ คือระดับพรรคซึ่งมีหน่วยงานที่สำคัญคือสภาของพรรค คณะกรรมการตรวจสอบ คณะกรรมการกลาง คณะอิมุข และเลขาธิการ และระดับรัฐบาล หน่วยงานที่สำคัญได้แก่สภาสูงสุด คณะอิมุข คณะรัฐมนตรี ศาลสูงสุด และอัยการแผ่นดิน

1.7.5 ระบบเศรษฐกิจ หลักการทั่วไปคือพรรคคอมมิวนิสต์เป็นผู้วางนโยบายทางเศรษฐกิจให้ต่อเนื่องกัน เศรษฐกิจของประเทศจะต้องถูกควบคุมและถือกรรมสิทธิ์โดยรัฐ รัฐเป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิต และรัฐจะเป็นผู้ประกอบการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม สำหรับเกษตรกรรมนั้นรัฐอาจจะไม่ควบคุมโดยสิ้นเชิง ระบบราคาถูกกำหนดโดยรัฐและไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นกลไกของตลาดจึงมีบทบาทน้อย สำหรับรูปแบบของระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์แบ่งออกได้ 4 รูปแบบที่สำคัญ สองรูปแบบแรกคือ รูปแบบของการรวมอำนาจเข้าส่วนกลางของรัฐ และรูปแบบของการรวมอำนาจเข้าส่วนกลางตามสูตรคณิตศาสตร์ เป็นรูปแบบที่มีการรวมอำนาจเข้าส่วนกลางอย่างเข้มงวด (centralization) สองรูปแบบหลัง คือรูปแบบของการเล็กรกระจายอำนาจ และรูปแบบของตลาดที่ใช้เสริมแผน เป็นรูปแบบที่มีการกระจายอำนาจ (decentralization) แต่ละรูปแบบมีข้อดีและข้อเสียต่างกันออกไป

1.7.6 การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ ประเทศยูโกสลาเวียเป็นประเทศสังคมนิยมที่ทำการปฏิรูปทางเศรษฐกิจก่อนประเทศอื่น แต่ก็ถูกขับออกจากกลุ่มประเทศสังคมนิยม การปฏิรูปที่สำคัญจึงได้เริ่มเมื่อ ค.ศ. 1952 โดยยกเลิกการวางแผนที่กระจุกกระจิก ผู้ประกอบการมีอิสระมากขึ้น กลไกของราคามีบทบาทมากขึ้น พร้อมกับยอมให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน สำหรับประเทศอื่น ๆ ก็มีการปฏิรูปก่อน ค.ศ. 1960 แต่ถูกรัสเซียปราบปราม อย่างไรก็ตามตั้งแต่ ค.ศ. 1960 เป็นต้นมาจึงมีการปฏิรูปทางเศรษฐกิจตามสมควร ซึ่งการปฏิรูปที่สำคัญของประเทศสังคมนิยมมาร์กซิสต์จะมีลักษณะเหมือนกันสรุปได้ดังนี้คือ

1.7.6.1 มีเสรีภาพในการวางแผน เมื่อมีการปฏิรูปทำให้มีการวางแผนเป้าหมายอย่างกว้าง ๆ และแสดงรายการออกมาเป็นมูลค่าแทนที่จะเป็นปริมาณเหมือนกัน ปริมาณการผลิตยืดหยุ่นได้พอสมควรเช่นเดียวกับราคา ในการวางแผนนั้นจะมีการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่วางแผนและผู้ประกอบการ นอกจากนั้นยังเน้นการวางแผนระยะยาวเช่น 5 ปีถึง 20 ปีก็มี แทนที่จะเป็นแผนระยะสั้นปีต่อปี หรือ 2-3 ปี

1.7.6.2 ผู้ประกอบการมีอิสระภาพ การประกอบการค้าและการอุตสาหกรรมมีเสรีภาพมากขึ้นในการเลือกวิธีดำเนินงานของตนเองให้เป็นไปตามแผน ระบบการบงการตามลำดับขั้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของหน่วยงานต่าง ๆ ลดลง

1.7.6.3 กำไร ได้มีการใช้กำไรในการวัดความสามารถของผู้ประกอบการ และเป็นแหล่งของโบนัสและเงินลงทุน การคำนวณกำไรคิดจากผลผลิตที่ขายได้ไม่ใช่คิดจากผลผลิตที่ผลิตได้เท่านั้น

1.7.6.4 ราคา มีการปรับปรุงราคาของผู้ผลิตให้ใกล้เคียงกับต้นทุนการผลิตโดยนำเอาอัตราดอกเบี้ย และค่าจ้างแรงงานมาคิดด้วย แทนที่จะเป็นราคาที่กำหนดจากแผน

1.7.6.5 บทบาทของการเงินและสินเชื่อ ผู้ประกอบการต้องรับผิดชอบทางการเงินของตนเองมากขึ้น มีการคิดดอกเบี้ยจากการใช้เงินทุนที่รัฐจัดหาให้ เจ้าหน้าที่อาศัยการเปลี่ยนแปลงของอัตราดอกเบี้ย สินเชื่อ และภาษี เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมกิจการต่าง ๆ แทนที่จะใช้การบงการโดยตรง

1.8 คำถาม

1.8.1 ในทางทฤษฎีระบบสังคมนิยมมีอยู่กี่รูปแบบ อะไรบ้าง จงอธิบาย

1.8.2 รูปแบบของสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์นั้นมีอะไรบ้าง จงอธิบาย

1.8.3 หลักการทางการเมืองของระบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์มีอะไรบ้าง จงอธิบาย

1.8.4 จงกล่าวถึงลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์มาพอสังเขป

1.8.5 ลักษณะของการปฏิรูปทางเศรษฐกิจของประเทศสังคมนิยมมาร์กซิสต์ที่เหมือนกันมีอะไรบ้าง จงอธิบาย

หนังสือที่ควรอ่านประกอบ

เกษร จันทรภูติรัตน์. “การค้าระหว่างประเทศของประเทศคอมมิวนิสต์”. *วารสารรามคำแหง* ปีที่ 6 ฉบับเศรษฐศาสตร์ สิงหาคม 2522

ทวี หมั่นนิกร. *เศรษฐศาสตร์สังคมนิยม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2518.

ปทุมพร วัชรเสถียร. *ยุโรปตะวันออก : ความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต*. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2523.

ไมตรี อึ้งภากรณ์. “อุดมการณ์สังคมนิยมประชาธิปไตย”. *นาวาว่าด้วยลัทธิสังคมนิยม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มณฑล, 2517.

สมพงศ์ เกษมสิน และจรรยา สุภาพ. *ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2520.

Holzman, Franklyn D. *International Trade Under Communism : Politics and Economics*. London : The Macmillan Press Ltd, 1976.

Nove, Alec. *The Soviet Economic System*. London : George Allen & Unwin Ltd, 1977.